

АДОЛЬФ ЯНУШКЕВИЧ: РЭВАЛЮЦЫЯНЕР, ПАЭТ, ДАСЛЕДЧЫК, АСВЕТНІК

Навукова-асветніцкая дзейнасць слыннага
суайчынніка як узор духоўнасці і патрыятызму

А. І. Смолік,
загадчык кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтва,
доктар культуралогіі, прафесар

На небасхіле сусветнай культуры зіхаціць нямала зорак, запаленых нашымі знакамітымі суайчыннікамі. Дастаткова прыгадаць імёны Францыска Скарыны, Іосіфа Гашкевіча, Ігната Дамейкі, Івана Кандрацьева, Адама Міцкевіча, Нікадзіма Сільвановіча, Мікалая Судзілоўскага... У гонар гэтых выдатных людзей названы планеты, мінералы, вяршыні гор, марскія пралівы, гарады, выпускаюцца памятныя медалі. Ганаровае месца ў галерэі слыхных беларусаў займае і Адольф Янушкевіч – паэт, перакладчык, падарожнік, бібліёграф, этнограф, рэвалюцыйны дзеяч. Яго кніга «Дзённікі і пісьмы з падарожжа па казахскім стэпам» перакладзена на мовы шэрага еўрапейскіх і азіяцкіх народаў.

У нашы дні навукова-асветніцкая дзейнасць Адольфа Янушкевіча атрымала шырокае прызнанне як важкі ўнёсак у беларускую, казахскую, польскую і ўкраінскую культуры. «Ніколі яму не бракавала моцнага апірышча ў людзях, ніколі дзеля людзей не адступаў ад суровых вымаганьняў свайго сумленьня», – так характарызуе Адольфа Янушкевіча перакладчыца яго кнігі на беларускую мову Г. Суднік-Матусевіч. Сапраўды, нарадзіўшыся на зямлі беларускай, гэты таленавіты чалавек з дзяцінства ўвабраў у сябе ўсё лепшае, што магла даць яму радзіма. Яго талент, грунтоўныя веды, дабрыва души, шчырасць, глыбокая павага да прадстаўнікоў іншых культур і рэлігій ва ўсёй паўнаце ўвасобіліся ў шматбаковай падзвіжніцкай дзейнасці. Жыццё Адольфа Янушкевіча – узор духоўнасці, патрыятызму, самаахвярнасці, адданасці Айчыне.

Годы вучнёўства

Адольф Янушкевіч нарадзіўся ў Нясвіжскім замку 28 мая (9 чэрвеня) 1803 г. Да хрышчэння яго апякаў Міхал-Геранім Радзівіл. Першыя гады жыцця хлопчыка прайшлі ў вёсцы Усава непадалёк ад Капыля, якую ягоныя бацькі трымалі ў заставе (маёмаснае забеспячэнне

атрыманай пазыкі, звязанае з перадачай даўжніком маёмасці крэдытору з правам далейшага выкупу). У 1821 г. Міхал Янушкевіч набыў вёску Дзягільна непадалёк ад Койданава (сёння Дзяржынскі раён) ва ўласнасць.

Пачатковую адукацыю Адольф атрымаў у школе ксяндзоў у Нясвіжы. Затым яго ўзяў на

выхаванне бяздзетны сваяк Міхал Янушкевіч, уладальнік вёскі Краснае ў Ямпальскім павеце Падольскай губерні. Ён і паслаў у 1819 г. хлопчыка на вучобу ў Вініцкую гімназію. Пасля яе заканчэння Адольф Янушкевіч паступае ў 1821 г. у Віленскі ўніверсітэт і 3 гады вучыцца на літаратурным аддзяленні. Здольнага студэнта, схільнага да літаратурнай творчасці і навукі, заўважаюць прагрэсіўна настроеныя прафесары. «Кніга, – адзначае перакладчыца кнігі «Жыццё Адольфа Янушкевіча і яго лісты з кіргізскіх стэпаў» Г. Суднік-Матусевіч, – была для яго патрэбай, мілай пацехай, адпачынкам і аддыхай» [2, с. 19].

Падчас навучання ва ўніверсітэце А. Янушкевіч піша і публікуе сентыментальную думу «Мелітон і Эвеліна» і шэраг вершаў. Здольнасці юнака высока ацаніў знакаміты гісторык і грамадскі дзеяч Іаахім Лялявель, які ўзначальваў кафедру ўсеагульнай гісторыі. Прафесар быў ідэйным натхняльнікам студэнтаў, якія ва ўніверсітэце стварылі тайныя таварыствы філаматаў і філарэтаў. Іх члены выступалі супраць афіцыйнай палітыкі расійскіх улад у галіне адукацыі, спроб абмежавання культурна-асветніцкіх функцый навукі, асуджалі дэспатызм, прыгонніцтва, феадальна-абсалютысцкія парадкі. У недалёкай будучыне лёс прывядзе прафесара і яго таленавітага вучня на шлях рэвалюцыйнай барацьбы, дэвізам якой стануць словы «За нашу і вашу свабоду!».

На шляху барацьбы

Завяршыўшы ўніверсітэцкі курс, Адольф вяртаецца ў Падолле, дзе яго нягледзячы на ўзрост – няпоўныя 24 гады – абіраюць дэпутатам Галоўнага суда Ізбы цывільнай [2, с. 19]. На гэтай пасадзе А. Янушкевіч праявіў сябе найлепшым чынам. За добрасумленнасць, справядлівасць, высокі прафесіяналізм улады ўзнагародзілі яго пахвальным лістом, а грамадскасць выказала жаданне абраць яго дэпутатам на наступныя 3 гады. Але здароўе не дазволіла маладому шляхціцу апраўдаць высокі давер грамадскасці. Урачы настойліва рэкамендавалі яму прайсці курс лячэння ў Карлсбадзе, куды ён і ад'ехаў вясной 1829 г.

У Еўропе А. Янушкевіч прабыў 20 месяцаў. Акрамя Карлсбада, наведаў шэраг гарадоў Італіі, Саксоніі, Чэхіі, Паўднёвай Францыі. Пазнаёміўся з І. Гётэ, А. Міцкевічам, А. Адзінцом. Пазней Адам

Міцкевіч «спісаў» з Янушкевіча сімвалічны вобраз вязня Адольфа – аднаго з герояў паэмы «Дзяды».

Летам 1830 г., завяршыўшы курс лячэння, А. Янушкевіч вырашыў вярнуцца на радзіму. Шлях пралягаў праз Польшчу, і наш суайчыннік скарыстаў гэту, каб сустрэцца з шэрагам сваіх аднакурснікаў, якія пражывалі там. Звольнены з універсітэта пасля разгрому тайных студэнцкіх таварыстаў прафесар І. Лялявель таксама знаходзіўся ў гэты час у Варшаве. Пры сустрэчы прафесар распавёў свайму вучню аб падрыхтоўцы паўстання. Адольф, не вагаючыся, вырашыў далучыцца да арганізатараў нацыянальна-вызваленчай барацьбы.

У снежні Янушкевіч прыехаў у Вільню. Сваім аднадумцам, сярод якіх быў і яго родны брат Яўстах, ён раскажаў аб дзейнасці польскіх патрыётаў. На пачатку 1831 г. браты Янушкевічы накіроўваюцца ў Варшаву і ўключаюцца ў арганізацыйную дзейнасць па фарміраванні паўстанцкіх атрадаў. Адольф нават уведзены ў склад Камітэта па кіраванні паўстаннем і адыгрывае вядучую ролю ў паўстанцкай «Легіі Літвы, Валыні, Падолі і Украіны». Але неўзабаве, нягледзячы на прэчанні членаў Камітэта, падпаручнік Янушкевіч едзе на Украіну, дзе ўліваецца ў рады добраахвотнікаў, якія змагаюцца супраць расійскага войска, кінутага на задушэнне паўстання. Але доўга ваяваць яму не давялося. У сакавіку 1831 г. падчас разведкі атрад Янушкевіча быў акружаны пераўзыходзячым па колькасці казацкім атрадам. Адольф атрымлівае 7 ран і трапляе ў палон. Да суда ён утрымліваўся ў казематах кіеўскай крэпасці. Вясной 1832 г. Янушкевіча асуджаюць на пакаранне смерцю, але пазней яго замяняюць пажыццёвай катаргай, пазбаўленнем дваранскіх прывілей і канфіскацыяй маёмасці.

Праца на карысць іншага народа

Трыццацігадоваму вязню лёсам было наканавана пражыць чвэрць стагоддзя ўдалечыні ад гарача любімай радзімы, нарачонай Стэфаніі, бацькоў, братоў і сясцёр, паплечнікаў па барацьбе. Яго лісты з Табольска, Ішыва, Омска, Ніжняга Тагіла да маці, малодшага брата Януарыя, сваякоў напачатку носяць выразна настальгічны, сямейны характар. Але паступова змест іх мяняецца, сасланы патрыёт паведамляе суайчыннікам унікальныя звесткі аб сацыяльных асаблівасцях і побыце казахаў*, сярод якіх яму

цяпер даводіцца жыць, іх самабытнай культуры. У далёкіх казахскіх стэпах, а пазней і на Урале Янушкевіч распачынае актыўную асветніцкую і навуковую дзейнасць.

Пражыўшы ў шчыльным кантакце з казахамі 18 гадоў, у адным з лістоў у Дзягільна Янушкевіч пісаў, што паступова пераўтвараецца ў кіргіза, юрта становіцца для яго родным домам. Адзенне яго амаль не адрозніваецца ад адзення мясцовага насельніцтва: «сяміпалацінскі халат альбо курткі і шырокія шаравары, багата нашытыя яскравым ядварам, на галаве меў то каўпак, то аракчын (ярмолка)» [2, с. 143].

У Дзягільна ў маці сабралася каля шасцісот лістоў ад ссыльнага сына. На шчасце, захаваліся яго лісты з Сібіры і да іншых адрасатаў. У канцы 50-х гг. XIX ст. гэтыя найцікавейшыя дакументы трапілі да Фелікса Вратноўскага і паслужылі асновай яго кнігі «Zywoť Adolfa Januszkiwicza i jego Listy ze stepow kirgizkich». У 1861 г. яна была выдадзена ў Парыжы, а ў 1875 г. – у Берліне. На рускую мову кніга была перакладзена толькі ў 1966 г. у Алма-Аце [1]. Маецца таксама і казахскі пераклад дадзенай працы. Гэта кніга і шэраг іншых дакументаў дазваляюць нам рэканструяваць навукова-асветніцкую дзейнасць славітага суайчынніка, дух і волю якога не зламалі амаль невыносныя ўмовы 25-гадовага жыцця ў ссылцы.

Не толькі выжыць на чужыне, але і ператварыць час знаходжання там у напружаную працу на карысць народаў Сібіры ўдалечыні ад еўрапейскай цывілізацыі нашаму земляку дапамаглі кніга і моц духу. Увесь вольны час Янушкевіч праводзіў у чытанні разнастайнай літаратуры, якую прысылалі сваякі і сябры. У лісце да сястры з Ішыме, дзе Адольф пражываў з 1833 па 1841 г., ён дзякуе за атрыманую з радзімы літаратуру: «Мая Зосю! Каму вінен удзячнасць за тое, што на мой адрас прыходзіць Tygodnik Petersburski? Атрымліваю яго рэгулярна кожную нядзелю па палудні» [2, с. 43]. Зняволены меў магчымасць знаёміцца з усімі важнейшымі творамі тагачасных еўрапейскіх аўтараў, над якімі працаваў як даследчык, рабіў значныя заўвагі, а некаторыя нават перакладаў на польскую мову. З лістоў бачна, што, у прыватнасці, да А. Янушкевіча даходзілі творы У. Сыракомлі, Ю. Крачкоўскага, іншых заснавальнікаў новай беларускай літаратуры. У лістах Адольф дзяліўся думкамі аб іх творчасці, радаваўся з'яўленню новых талентаў на радзіме, непакоіўся аб іх будучыні. Асабліва добрыя ўмовы для чытання склаліся ў Ніжнім Тагіле, дзе

ён адбываў апошнія гады ссылкі. Янушкевіч пры садзейнічанні ўладальніка ўральскіх заводаў А. Дзямідава атрымаў пасаду бібліятэкара ў бібліятэцы, якую сам і камплектаваў. У лістах да сваякоў (1853 г.) ён пісаў: «Бібліятэка і сад забіраюць у мяне як найменей 10 гадзін... Ад паловы 9-й да 11-й раніцы і ад 6-й да 9-й, а часам, калі ест шмат работы, да 10-й увечары, сяджу ў бібліятэцы» [2, с. 174].

За 25 гадоў ссылкі Адольф Янушкевіч цесна зблізіўся з многімі вядомымі прадстаўнікамі казахскай інтэлігенцыі. Так, ён сябраваў з бацькам вядомага казахскага акына Абая – Абаем Кунанбаевым, быў добра знаёмы з народнымі акынамі Арынбаем і Цюбекам, іх спевы глыбока краналі нашага суайчынніка, выклікалі аптымістычныя развагі аб будучым лёсе мясцовых плямён. Магчыма, пад уражаннем гэтых спеваў Адольф напісаў у лісце да сваякоў наступныя радкі: «Я все более убеждаюсь в том, что у киргизов большие умственные способности. Что за легкость речи! Как умеет каждый объяснить свое дело и мастерски отбивать доводы противника!». Аўтар ліста ў дзікім стэпу ў XIX ст. разгледзеў будучую сталіцу Казахстана: «Акмола (Астана), например, будущая столица всей степи», – пісаў ён яшчэ ў 1846 г. брату.

Прыродазнаўчыя даследаванні

Шматгадовая скрупулёзная даследчая праца над рознымі літаратурнымі тэкстамі дазволіла Янушкевічу назапасіць шмат тэарэтычных ведаў у галіне не толькі гуманітарных, але і прыродазнаўчых навук. Веды гэтыя Янушкевіч імкнуўся апрабаваць на практыцы. У Ішыме, Омску і Ніжнім Тагіле наш суайчыннік праводзіў эксперыменты па вырошчванні ў суровым сібірскім клімаце раслін, якія звычайна культываваліся ў Заходняй Еўропе і нават у паўднёвых краінах. Сваякам у шэрагу лістоў ён падрабязна распавядае аб выніках сваіх навуковых эксперыментаў. Так, у лісце да маці Адольф паведамляе: «Мае вяргіні выраслі да вышыні пяці аршынаў і сваёй пекнасцю ўвесь Омск захопліваюць» [2, с. 140]. Расповядае даследчык і пра поспехі вырошчвання ананасаў і іншых раслін, якія растуць у Паўднёвай Амерыцы. А яшчэ – марыць пасля вяртання на радзіму вырошчваць іх на роднай зямлі: «Калі я тут у такім клімаце, як омскі, патрафіў столькі даказаць, што ўсе тутэйшыя дамы захапляюцца маёй малой Бразіліяй, як я яе называю, то чаго ж не даказаць пад маім радзінным небам» [2, с. 140–141]. Аб тым, наколькі паспяховымі былі

намаганні Янушкевіча ў галіне раслінаводства, сведчыць тое, што Дзямідаў прызначыў яго інспектарам сада ў Ніжнім Тагіле.

Набыў наш зямляк трывалыя веды і ў іншых прыродазнаўчых навук. У Ніжнім Тагіле ён па даручэнні А. Дзямідава займаўся астраноміяй, геалогіяй, мінералогіяй, заалогіяй і інш. У адным з лістоў на радзіму ссыльны паведамляе, што «Дзямідаў жадае, каб заняўся (не пакідаючы сада і бібліятэкі) калекцыяй мінералагічнай, геалагічнай, палеанталогічнай, руды, расьлінаў, звяроў, птахаў, рыб – словам, усяго, чым Ніжне-Тагільская акруга валодае ў зямлі і на зямлі, у паветры і ў вадзе...» [2, с. 172].

Калекцыяная дзейнасць вымагала актыўнага вывучэння Уральскіх гор, куды не аднойчы ладзіў падарожжы беларускі даследчык. Так, у 1853 г. ён з захапленнем паведамляе аб вывучэнні флоры Мядзведжай гары, аб знаёмстве з тэхналогіяй вытворчасці металаў. Вясной 1853 г. А. Янушкевіч у дэталі апісвае віды сваёй дзейнасці: «...пазнаю мясцовасць, наведваю капальні, прыглядваюся да ўсякага роду работаў; шмат убачыў рэчаў, цалкам новых для мяне і надта цікавых» [2, с. 155].

Талент даследчыка асабліва праявіўся ў Янушкевіча ў перыяд знаходжання на службе ў акружным судзе Омска і потым у Канцылярыі пагранічнага начальніка сібірскіх кіргізаў. З выпадку амністыі па прычыне шлюбу будучага імператара Аляксандра II ссыльнаму Янушкевічу дазволілі паступіць на дзяржаўную службу. Праца ў Канцылярыі прадугледжвала перыядычныя камандзіроўкі ў аддаленыя рэгіёны сённяшняга Казахстана, якія нярэдка доўжыліся некалькі тыдняў і нават месяцаў. Так, восенню 1846 г. у пісьме да маці Адольф піша: «Па паўгадовым падарожжы вярнуўся нарэшце здаровы й цэлы да Омску» [2, с. 133].

Падчас вандровак Янушкевіч вывучаў гісторыю качавых народаў, іх побыт, запісваў казахскія легенды, паданні і песні. Свае ўражанні ён перадае ў лістах на радзіму і занатоўвае ў «Дарожным дзённым». Літаратурна апрацаваныя назіранні гэтыя ўтрымліваюць цікавыя звесткі па географіі, біялогіі, гісторыі, этнаграфіі, фальклору этнасаў, якія пражывалі на бяскрайніх прасторах Сярэдняй Азіі і Сібіры. За час знаходжання ў ссылцы А. Янушкевіч пабываў у Тарбагатайскіх, Алатаўскіх, Агадырскіх, Альджанскіх, Архацкіх гарах, на берагах Балхаша, на граніцы з Кітаем. Летам 1842 г. за 13 дзён А. Янушкевіч праехаў звыш 2000 вёрст. У «Дзённым» падарожнік запісаў,

што «праязджаў досыць значныя горы, убраныя лясамі і заселеныя мядзведзямі, мараламі, ласямі, аленьямі; што ўплаў пераязджаў рэчкі без мастоў, нікому ў Эўропе ня знаныя, бачыў кіргізскія плямёны, якія качуюць разам у ліку тысячы і болей юртаў на прасторы якіх дваццаці пяці або трыццаці вёрст, засеяных процьмай коней, вярблюдаў, бараноў і быдла цуднай пекнасці...» [2, с. 115].

Нягледзячы на слабае здароў'е, адсутнасць элементарных умоў вандроўнік знаходзіў сілы, каб пасля цяжкіх пераходаў занатаваць цікавыя эпізоды з жыцця казахскага народа. У лісце да маці (1846 г.) сын пісаў: «Ня раз позна ўночы, адагрэўшы замерзлы атрамонт пры вогнішчы з сухога гною, тым самым пяром, што цэлы дзень сьпісвала кіргізскіх коней і бараноў, крэсліў пекныя свае апавяданні» [2, с. 133].

Сёння «Дарожны дзённік» А. Янушкевіча з'яўляецца крыніцай для даследчыкаў гісторыі Казахстана. У ім занатаваны складаны працэс далучэння ў XIX ст. казахаў Старэйшага жуза да Расіі, утрымліваецца аналіз сацыяльна-эканамічнага становішча казахаў, адметнасцей народнага мастацтва. Менавіта дзякуючы навукова-асветніцкай дзейнасці гэтага ссыльнага, Еўропа даведлася аб сапраўдным жыцці і побыце тагачасных казахаў, змагла перамяніць стэрэатыпы, адпаведна якім казахі ўяўлялі сабой дзікія орды людзей з абмежаваным інтэлектам. Аспрэчваючы падобныя меркаванні, А. Янушкевіч пераконваў сваіх суайчыннікаў, што «народ, который одарен Творцом такими способностями, не может остаться чуждым цивилизации: дух ее проникнет когда-нибудь в киргизские пустыни, раздует здесь искорки света, и придет время, когда кочующий сегодня народ займет почетное место среди народов, которые нынче смотрят на него сверху вниз, как высшие касты Индостана на несчастных париев». Прарочыя словы знакамітага сына беларускага народа спраўдзіліся. Праўда, самому іх аўтару дажыць да гэтага часу не прыйшлося. У 1856 г. ён быў памілаваны і змог нарэшце вярнуцца на сваю любімую радзіму, па якой сумаваў чвэрць стагоддзя. Але доўга піць водар яе палеткаў і лясоў Адольфу Янушкевічу не давалася. Здароў'е яго было надарвана ссылкай. Адзін год пражыў А. Янушкевіч у Дзягільна. Ён памёр у 1857 г. Вельмі трапна ахарактарызаваў асобу Янушкевіча ксёндз Віктар Малевіч у развітальнай прамове: «Ён паміж намі быў, як дуб векавы над кустамі, над хмызьняком. Ён лучыў, ён братаў, ён жыў зь імёнамі нашых

волатаў духовых, бо дух яго выпрастаўся, дараўнаваўся да іх. Заўжды дзельны духам, хоць няшчасьцям зламаны, зьнясілены хваробамі, да астатку духам быў рухавейшы ад бальшыні, хоць малодшых гадамі» [2, с. 199].

📖 **Пасляслоўе**

У 2012 годзе ў Петрапаўлаўску (Казахстан) адбылася міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Жыццё і творчасць Адольфа Янушкевіча», прысвечаная 20-годдзю ўста-наўлення дыпламатычных адносін паміж Казахстанам і Польшчай. Удзельнікамі яе былі дзеячы навукі і культуры, афіцыйныя асобы названых дзяржаў. У выступленнях саветніка польскага пасольства ў Казахстане Паўла Еса, дацэнта Ішымскага педінстытута Тацяны Саўчанкавай, некаторых іншых выступаўцаў падкрэслівалася, што ўмацаванню адносін паміж казахскім і польскім народамі сваёй навукова-асветніцкай дзейнасцю садзейнічаў польскі рэвалюцыянер Адольф Янушкевіч (Міхал-Валер’ян-Юльян). З такой дэфініцыяй наўрад ці можна пагадзіцца.

Адольф Янушкевіч пісаў па-польску, па веравызнанні быў католікам, але ні аднаго года стала не пражываў у Польшчы. Дарэчы, і ў пасланнях з чужыны А. Янушкевіч ні разу не называе сваёй радзімай Польшчу, а ўжывае назву «мая Літва», «мілая Літва» – як мы ведаем яна распаўсюджвалася і на тэрыторыі сучаснай Беларусі. Так, у адным з лістоў да брата Януарыя ў 1840 г. Адольф піша: «Агарод падымае ўжо галаву. Ёсць у ім тое, чаго ані тут, ані ў Эўропе ніхто ня мае: тыбецкі ячмень з Гімалайскіх гор, кітайская пшаніца, семіпалацінская кукуруза; калі ўдасца сабраць зь іх насеньне, пойдзе частка яго на Літву, каб Януары ў сваіх Альпах і Дзягілёнскіх далінах размножыў гэтыя пекныя плады» [2, с. 83].

У Беларусі (Літве, як яе ў той час называлі) радавыя карані Адольфа Янушкевіча. Менавіта на нашай зямлі сфарміраваўся беларускі менталітэт гэтага выдатнага чалавека. Менавіта тут пачаўся і завяршыўся яго трагічны і ў той жа час велічны лёс. Такім чынам, пагадзімся з меркаваннем, што Адольф Янушкевіч з’яўляецца носьбітам пяці культур – беларускай, польскай, рускай, украінскай і казахскай.

ЛІТАРАТУРА

1. **Дневники и письма из путешествия по казахским степям** / пер. с польского на русский Ф. Стекло-вой. – Алма-Аты, Казахстан, 1966.
2. **Жыццё Адольфа Янушкевіча і яго лісты з кіргізскіх стэпаў**. Том 1 / пер. з польск. мовы і камент. Г. Суднік-Матусевіч. – Мінск: Медисонт, 2008. – 208 с. [4] с., іл.